

Funkcionális nyelvtan: elmélet és gyakorlat*

Az alábbi összefoglalás szövegtípusát tekintve Forschungsbericht, kutatási beszámoló. A célja az, hogy áttekintést adjon a funkcionális nyelvtan néhány fő jellemzőjéről. Az áttekintés időben az 1960-as, 1970-es évekig nyúl vissza, de főképp az 1990-es évek (máig érvényes, ható) eredményeire összpontosít. A tudományos és művelődési térben két iskolára figyel elsősorban, a Halliday-féle brit funkcionális nyelvtanra (ez az irányzat elsősorban Nagy-Britanniában és Európában termékeny, függetlenül attól, hogy Halliday maga régóta Ausztráliában él), amely a regiszternyelvtannal mind szélesebb körökben hat, illetve a Givón-féle amerikai funkcionális nyelvtanra, amely nyelvtipológiai eredményeivel és ikonicitáskutatásaival szintén kiemelkedően jelentős nemzetközi tényező a nyelvleírásban. Más, szintén fontos funkcionális elméletek itteni ismertetésére nincsen mód (vö. pl. Dik 1981, 1989, Dressler 1995). Ugyancsak nem kerül sor a két funkcionális elmélet, illetve a holista kognitív nyelvészet vagy a konstrukciós nyelvtan összevetésére, vagy a formális, strukturális (posztgeneratív, posztstrukturalista) irányzatok árnyaltabb bemutatására. E tágabb körben kitűnő összefoglalást ad például Ladányi (2003). A jelen kutatási beszámoló ezúttal mentes a kritikai megjegyzésektől, és nem tér ki a magyar nyelvtanírásban hasznosítható tényezőkre sem, ez utóbbiak igen számos volta miatt. E tekintetben a megismertetés a fő cél. A funkcionális nyelvészlelet monográfiáira és tanulmányaira még mindig kevés szakpublikáció hivatkozik.

1. Előzmények

A funkcionális nyelvtan fogalma régóta téma a magyar nyelvtudományban. A hagyományos besoroló/osztályozó nyelvtan, amelynek újgrammatikus és korai strukturalista alapjai máig megvannak (az Akadémiai nyelvtan óta, legújabban a Magyar grammatikában, vö. Keszler szerk. 2000), gyakran tekinti és hirdeti magát funkcionálisnak. Ezt teszi Hadrovics László is, monográfiája címében is (Hadrovics 1969), s bár valóban fölvet néhány funkcionális kérdést, elveiben megegyezik az akadémiai nyelvtannal.

A funkcionalitás hangsúlyozása az 1960-s és 1970-es évek hazai nyelvészeti vitáiban kereste viszonyítási pontjait, amikor a formális és a generatív nyelvtani leírás elmélete és módszertana megjelent a magyar nyelvtudományban is. E közegeben a hagyományos nyelvtan egyes megoldásai (például a szófaji besorolás alaktani, mondattani és jelentéstani szempontjainak együttes alkalmazása) a nyelvi funkcionalitás fölismerése felé mutattak. Mégis, kivált az 1990-es évektől a szemantikai szempont kidolgozatlansága, a mondattani összetevők meghatározásában szerepet játszó új szempontok (szemantikai szerepek, topikértelmezések), a pragmatika és a szövegtan eredményei nem hatottak oly mértékig a hagyományos nyelvtanírásra, mint az indokolt lett volna. Különösen

* A tanulmány Az anyanyelvpedagógia jövője című (OKTK A/0070/2004) pályázat támogatásával készült. Egyes részleteit megvitatta az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékén működő Funkcionális nyelvészeti műhely is.

feltűnő az aktuális mondattagolás (pontosabb nevén a funkcionális mondatperspektíva) teljes elhanyagolása, holott ez a magyar mondatleírásban alapvető lenne. Elekfi László (1986) ilyen irányú kutatásai alig hatottak, Deme László (1971) módszertanának egyes összetevői a funkcionalitás felé mutatnak, az aktuális mondattagolást azonban ő is elvetette. A formális és generatív irányzatok más nézőpontból kívánják a nyelvet leírni, ezért ezekről az itteni áttekintésben nem esik szó (erre vö. pl. Kiefer szerk. 1992, É. Kiss 1983, É. Kiss–Kiefer–Siptár 1998).

A nyelv funkcionális felfogása a formális nyelvleírásokkal szemben fogalmazódott meg, mind kiterjedtebben. Első hatásos kidolgozását a Prágai Nyelvész körben kapta, a két világháború között. E törekvés a Saussure-féle strukturalizmusból indult ki. A prágaiak fölismerték, hogy a szinkrón metszet és a langue kategóriája több irányban is továbbfejleszhető. Az amerikai deskriptív iskola vagy a glosszematika egyértelműen formális irányban tájékozódott, míg a prágaiak határozottabban fordultak a funkcionalizmus felé. Törekvésük (amely például Elekfi László vagy Péter Mihály egyéni kutatásai mellett lényegében visszhangtalan maradt később is a magyarországi nyelvészetben), a német és főképp a brit nyelvtudományi kutatásokra hatott. A második világháború után, főképp az 1960-as évektől ez a funkcionalizmus már a Chomsky-féle innatizmussal és algoritmikus alapú nyelvi képességgel szemben igyekezett meghatározni magát.

2. A funkcióról

A *funkció* szónak a magyarban kiterjedt poliszémikus jelentésszerkezete van, amelyet röviden ekképp lehet bemutatni (az Osiris Idegen szavak kéziratából átvéve):

funkció [lat] **1.** működés, vmely összetevő hozzájárulása egy összetett egység létezéséhez, tevékenységéhez **2.** egymással szoros kölcsönhatásban álló műveletek együttese, amelynek harmonikus lefolyása fejezi ki a szervezet életét **3.** feladatkör, szerep, amelyet vmi egy összetett rendszerben betölt **4.** *szoc* egy intézmény hozzájárulása annak a rendszernek a fenntartásához, amelynek keretében működik **5.** tisztség, feladatkör (személyé vmely szervezetben) **6.** *biol* szerv élettani működése **7.** *mat* függvény **8.** *zene* hangnak, akkordnak a hangnemhez való viszonya

A megadott jelentésekből több is összefüggő szerepet kap a nyelvtan funkcionális jellegének kidolgozásában (részletesen l. Ladányi 2003). Elsősorban a működés és a szerep kettősségét lehet kiemelni, amely kettősség megfeleltethető a művelet és szerkezet kognitív nyelvészeti kettősségének. A funkcionális nyelvtan számára a funkció elsősorban a nyelv általános funkcióját jelöli, s azt, hogy a nyelvtani leírásban erre az általános funkcióra összpontosít. Itt nem szükséges a nyelvi funkciók különböző modelljeit bemutatni. Utalni lehet a Jakobson-féle hatos modellre, illetve azokra a mai leírásokra, amelyek megkülönböztetik például a következő funkciópárokat:

- kommunikatív (közlő) – kognitív (megismerő) funkció,
- tranzakció (valamely üzenet továbbítása) – interakció (két személy közötti kommunikációs kölcsönviszony),
- információ (valamely nyelvi közlés tartalma) – kommunikáció (intencionalitás, a közlő és a közlés másra irányulása).

Az alapvető jellemző a funkcionális irányokra a következő: a nyelvi vizsgálódás és leírás kiindulópontja a „tartalom”, a közlendő, amelynek egy adott nyelvben valamilyen (egy vagy többféle) formát lehet találni. Ezzel szemben a formalista nyelvészet a nyelvi szerkezeteket magukban tekint, grammatikus alakjuk létrehozásának szabályait keresi.

1. táblázat

A nyelveírás főbb jellemzői a funkcionális és a formális nyelvészetben

Funkcionális nyelvészet	Formális/strukturális nyelvészet
a nyelv ökorendszer (vagy annak része)	a nyelv algoritmikus rendszer
prototípuselv	a priori kategorizáció kritériumokkal
a jelentés, a kifejezendő tartalom	a kifejező szerkezet
adekvátság	szabályosság
kontinuum szintaxis és lexikon között	szintaxis és lexikon külön modul
támogató mátrixban vizsgál	önmagában vizsgál
a nyelv nyelvspecifikus és egyetemes	a nyelv egyetemes
a nyelv ikonikus és szimbolikus	a nyelv önkényes

A nyelv funkcionális megközelítése különböző szinteken történhet. Megfelelő nézőpont

- az általános nyelvi funkcionálás, ettől elkülönítve
- a nyelven belüli disztinktív funkciók (például határozottság, tranzitivitás, topik),
- az egyes nyelvi egységek mondat- és szövegközegbeli funkciója (például egy határozott névelős főnév).

Mindamellet a funkcionális nyelvészet nem a nyelvi funkcióknak vagy a nyelvi egységek funkcióinak taxonómiájára törekszik. Sokkal inkább funkcionálásról van itt szó, eljárásokról, műveletekről, amelyek nyelvi egységek szűkebb és tágabb közegében érvényesülnek a megértési folyamatokban. A funkció nem merev kategória, nem doboz, amelybe valamely nyelvi jelenség beletartozik, hanem folyamat jellegű jelenség, amely a beszélői vagy hallgatói feldolgozás révén jön létre. Analógiaként megemlíthető Milroy–Milroy (1985) nézete a sztenderdről: eszerint a sztenderd nyelvváltozat nem kész, zárt rendszer, hanem folyton alakuló, létrejövő nyelvváltozat, részben tudatosan alkotott és reflektált jellege miatt.

Az ezredfordulóra mind a formális, mind a funkcionális nyelvtudományi irányzat számos elméleti és módszertani változatban fejlődött tovább. Az alábbiakban két olyan funkcionális nyelvtudományi irány vázlatos bemutatására kerül sor, amelyek egy-egy kiemelkedő teoretikus és metodológus személyéhez kötődnek, és évtizedek óta igen eredményesen működnek. Az egyik a brit M. A. K. Halliday szisztémikus-funkcionális nyelvtana, a másik az amerikai Talmy Givón funkcionális nyelvtana. Mindkét műhely számos monográfiát, tanulmánykötetet jelentetett meg. S mindkét műhelyre jellemző, hogy az igen részletesen tárgyalt szemantikai alapú szintaktikai témák mellett alapvető módon járultak hozzá a szövegtanhoz (Halliday a koherenciatényezők, például a koreferencia, Givón a topikfolytonosság témakörében), továbbá Halliday regiszterelmélete termékenyen hatott a brit és az európai stílus kutatásokra.

3. A szisztémikus-funkcionális nyelvtan

M. A. K. Halliday az 1960-as évektől jelentet meg tanulmányokat, majd monográfiákat. Indulásakor a brit szociolingvisztika egy fontos kutatásában működött közre, melyet B. Bernstein neve fémjelez. Munkássága a Prágai Nyelvész kör, valamint Firth és Pike brit nyelvészeti hagyományába épült be, amely a strukturalista alapokon funkcionális kidolgozási módokat keresett. Halliday (1966) megfogalmazza a) a beszélők és b) a használat szerinti nyelvváltozatokat, elkülöníti az anyanyelvváltozatot (későbbi megnevezéssel a vernakulárist) és a regisztert. Ez a szemlélet alapozta meg a későbbi kutatásokat, amelyek a nyelvi variabilitás grammatikai leképezését igyekeznek

leírni. Azaz a mondatszerkezetet leíró generatív főiránnyal szemben a szociolingvisztikai variabilitásnak és a szemantikai leképezés szintaktikai variabilitásának az összefüggései indították el ezt a funkcionális irányt. A regiszterelmélet mellett a másik korai és alapvető felismerés a nyelvtan – vagyis a mondatszerkesztés – szövegbeli és személyközi vonatkozásainak fontossága volt. Ennek egyik kiemelkedő összegzése a koherencia olyan feldolgozása, amely empirikus adatok és elméleti belátások alapján szakít a mondatközpontúsággal (vö. Halliday–Hasan 1978). S ebből az irányból fejlődött ki az a leíró nyelvtani kutatás, amely a beszélt nyelvet a deskriptív grammatika részévé tette, a regiszterelmélet alapján (vö. pl. Biber et al 1999, Biber–Finegan eds. 1994). A Halliday-féle nyelvtant a szerző összegző monográfiájának második kiadása alapján érdemes áttekinteni.

A funkcionalitás a nyelvtanban meghatározott nézőpontot jelent, ahonnan a szöveg, a nyelvi rendszer és a nyelvi szerkezet (kifejezés) értelmezése megtörténik. Minden szöveg valamilyen használati közegben jön létre, meghatározott szükségletek kielégítése céljából. Ez a körülmény hosszú időn keresztül alakítja a nyelvi rendszert. Ezért a nyelv nem önkényes, hiszen a használat során alakul ki, a használatnak megfelelően.

A nyelv alapvetően a jelentés kifejezésére fejlődött ki. Ezért a nyelv vizsgálatában nem az a kérdés, hogy „mit jelent ez a forma?“, hanem az, hogy: „miképp fejeződik ki egy jelentés?“. A nyelv jelentések rendszere, amelyekhez formák társulnak a jelentések kifejezésére. A szisztémikus elmélet a jelentést mint választást írja le, vagyis egy jelentés különböző kifejezésmódjainak a lehetőségeit rendszerezi, a nyelvet mint összekapcsolódó lehetőségek hálózatát érti (Halliday 1994: XIV). A jelentések szóba öntések (jelentések kifejezése nyelvi szerkezetben)¹ révén valósulnak meg. A szóba öntés elmélete a nyelvtan (Halliday 1994: XVII).

A jelentés három alapfunkciót tölt be. Ezek a metafunkciók a következők:

- ideációs vagy reflektív (célja a környezet megértése),
- interperszonális vagy aktív (célja a környezetben található másokon végrehajtott cselekvés),
- textuális (célja a nyelvi kifejezések szövegbeli elhelyezése).

A Halliday-féle nyelvtanban az eredeti strukturalista elvek a jelentés elsődlegességének szempontjával ötvöződnék. Ennek megfelelően minden nyelvi elem a teljes nyelvi rendszerben betöltött funkciójához viszonyítva kap magyarázatot. A nyelvi egységek a funkciók organikus konfigurációi. A szintaxis és a szótár a kódnak ugyanazon szintjén van, vagyis lexikogrammatikáról beszélünk (Halliday 1994: XIV). Halliday a szöveget is szemantikai egységnek tekinti (Halliday 1994: XVII).

Igen lényeges az a megállapítás, amely szerint a jelentés nyelv- és kultúraspecifikus: minden nyelvnek saját szemantikai kódja van. Halliday Malinowskira hivatkozva fogalmazta meg, hogy a helyzet kontextusa a szöveg közege, a kultúra kontextusa a teljes nyelvi rendszer környezete. Az egyes nyelvek szemantikai kódját csak azok teljességében és a kultúra kontextusában lehet értelmezni (Halliday 1994: XXX).

A jelentés elsődlegességének, a szövegből és a használatból való kiindulásnak, valamint a lexikon és a szintaxis közötti kontinuumnak a kiemelt jelentősége Halliday, Givón vagy akár Langacker nyelvtanának központi összetevője, messze nem véletlenül. Ezáltal Halliday a használatot elméleti keretben tudja bevonnai a nyelvleírásba úgy, hogy a kisebb-nagyobb nyelvi egységek közeget mindig megadja, illetve jelenlévőnek tekinti. E nyelvtani leírás a kifejtés során elsősorban a mondatszerkezetre összpontosít.

A nyelv a jelentések előállításának rendszere. Ezért a szisztémikus-funkcionális nyelvtan elsősorban a paradigmikus rendszereket írja le, „választásnyelvtan”, és kevésbé vizsgálja a szintagmatikus rendszereket, nem „láncnyelvtan”. Valamely nyelvi egység kiválasztása önmagában is je-

¹ *Wording* az eredetiben.

lenthet valamit, belső szerveződése, egy szintagmában való helye vagy más nyelvi egységgel való összekapcsolódása ismét más-más jelentésfunkcióval bír. A nyelvtannak ezeket a lehetséges változatokat kell kiválogatnia és specifikus szemantikai funkcióikhoz rendelnie (Halliday 1994: XX).

A választási rendszerek hálózatban rendeződnek el; a döntés nem valós idejű döntés, hanem a lehetséges alternatívák egy készlete (pl. kijelentés/kérdés, egyes/többes szám, eső/szinttartó/emelkedő dallam stb.). Ezek lehetnek szemantikaiak, lexikogrammatikaiak, fonológiaiak. A rendszer a következőket tartalmazza (Halliday 1994: XXVI):

- a belépő (bemeneti) feltétel (ahol a választás megtörténik),
- a lehetséges választások egy készlete,
- a realizációk (mit kell tenni – azaz melyek az egyes opciók strukturális következményei).

Halliday a nyelvtan funkcionális bemutatását az egyszerűen felismerhető összetevőkre bontással kezdi. Az így értelmezett konstituenciába tartozik: az írás és a beszéd hierarchikus szerkezete (ez utóbbi például a ritmusban, intonációban, szótagban és fonémában). A nyelvtani konstituencia, hierarchikus szerkezeti összetevők elkülönítése két szempont szerint történik (Halliday 1994: 20):

- rang szerint (tagmondat, csoport [szintagma], szó) (ez a minimális elemzés),
- közvetlen összetevők szerint (ez a maximális elemzés).

A kétfajta konstituencia egyszerre érvényesül. Megjegyzendő, hogy a szisztémikus-funkcionális nyelvtanban a rangok az elsődlegesek, mert azok funkcionálnak, míg a közvetlen összetevők módszertani eljárás eredményei.

Mindennek megfelelően a nyelvi egységek megnevezése két nézőpontból történik meg (Halliday 1994: 24 kk.):

- osztályba sorolás (pl. főnév, melléknév), ez a közvetlen összetevős maximális elemzéssel kapcsolódik össze; az osztályba sorolás a szótár része, a szó vagy más egység nyelvtanbeli potenciálját jelöli,
- funkcióba sorolás (pl. fej, módosító, szemantikai szerepek), ez a rang szerinti minimális elemzéssel kapcsolódik össze; a funkcióba sorolás a szövegértelmezés része, az adott szerkezetben betöltött szerepet jelöli.

Halliday ezután a pszichológiai alany (amire az üzenet vonatkozik), a nyelvtani alany (amiről valami állítódik) és a logikai alany (a cselekvés végrehajtója) kategóriájának újraértelmezésével folytatja a nyelvtan felépítését (Halliday 1994: 31–32). Eszerint

- a pszichológiai alany a téma (Theme),
- a nyelvtani alany az alany (Subject),
- a logikai alany a cselekvő (Actor).

Mindez részletesebben a következőképpen fejthető ki (Halliday 1994: 34):

- „A téma a tagmondat szerkezetében mint üzenet funkcionál. A tagmondatnak üzenetként, információmennyiségként van jelentése, a téma a kiindulópont az üzenet számára. Ez az az elem, amit a beszélő mondandója lehorgonyzására kiválaszt.
- Az alany a tagmondat szerkezetében mint csere funkcionál. A tagmondatnak csereként, a beszélő és a hallgató közötti tranzakcióként van funkciója; az alany a biztosítéka a cserének. Ez az elem, amely a beszélő szerint felelős a mondottak hitelért.

- A cselekvő a tagmondat szerkezetében mint reprezentáció funkcionál. A tagmondatnak reprezentációként van jelentése, a folyamatos emberi tapasztalás valamely folyamatának a konstruálásaként; a cselekvő az aktív résztvevő ebben a folyamatban. Ez az elem, amelyet a beszélő a tett végrehajtójaként ábrázol.”

A tagmondat háromrétegű, háromstátusú bemutatásával a három metafunkció bemutatása is megtörténik. A metafunkciókkal kapcsolatban a következők jegyzendők meg.

A kimerítőség elve azt jelenti, hogy a szóba öntésben (nyelvtani szerkesztésben) mindennek van funkciója minden rangban. De nem mindennek van funkciója a szerkezet minden dimenziójában; egyes részek (pl. a *talán*) nem játszanak szerepet a tagmondatban mint reprezentációban.

A hierarchia elve azt jelenti, hogy egy adott rangú elem az alatta levő rang elemeiből jön létre. De vannak változatok: a tagmondatban mint cserében több a szerkezeti szinteződés, a tagmondatban mint üzenetben kevesebb.

A diszkrétség elve azt jelenti, hogy minden strukturális egységnek világosan definiált határai vannak. De míg a tagmondatra mint reprezentációra e szegmentális organizáció jellemző, addig a tagmondat a többi státusában – üzenet, csere – valamennyire eltér ettől a prototípustól. Csereként függ prozódiai funkcióktól is (kontinuus formák, gyakran bizonytalan határokkal), míg üzenetként előnyben részesíti a kulminatív mintákat (a feltűnőségi csúcsokat kezdeteknél és végeknél) (Halliday 1994: 35).

2. táblázat

A metafunkciók és megjelenésük a nyelvtanban (Halliday 1994: 36)

Metafunkciók	Meghatározás (jelentésfajta)	Megfelelő státus a tagmondatban	Előnyben részesített szerkezet
tapasztalati (ideációs)	vmely tapasztalat egy modelljét konstruálja	tagmondat mint reprezentáció	szegmentális (konstitúencián alapulva)
személyközi	szociális viszonyokat jelenít meg	tagmondat mint csere	prozódikus
textuális	a kontextushoz teremt kapcsolatot	tagmondat mint üzenet	kulmináló
logikai ²	logikai viszonyokat konstruál	–	iteratív

4. A nyelvtipológiai alapú funkcionális nyelvtan

Talmy Givón nyelvtani munkássága korábbi antropológiai és funkcionális alapokra épül. Fontos eszmei elődként említi többek között Sapir, Jespersen, Zipf, Halliday, Dik és Bolinger nevét és műveit. Külön kiemelendő, hogy kutatásai igen nagy nyelvtipológiai anyagokon folynak, tehát nem korlátozódnak az angolra vagy a Standard European Average-re.

Givón a nyelvet, illetve a nyelvről való tudást a biológiai rendszerekkel hozza összefüggésbe: „A nyelvtan, mint minden biológiai alapú rendszer, adaptívan motivált, és ezért elvileg nem önkényes” (Givón 2001: 34). Hallidayhez hasonlóan a nyelvnek több általános funkcióját nevezi meg, amely funkciók magának a nyelvi rendszernek szerveződését, jellegét befolyásolják. Givón (1993: 21) szerint a nyelv legfontosabb funkciója:

² E funkciónak csak az összetett mondatban van szerepe.

- a mentális reprezentáció,
- a mentális reprezentációk kommunikációja.

További egyéb metakommunikatív funkciók a következők:

- szociokulturális kohezív funkciók,
- személyközi affektív funkciók,
- esztétikai funkciók.

Givón (2001: 2–3) a funkcionalizmus alapjait más tudományágak filozófiai és tárgytudományos kifejtéséből vezeti le. A biológia kapcsán Arisztotelészt említi (*De Partibus Animalium*³), aki szerint a funkcionalizmus jó módszer a világ leírására, amelyet a forma és a funkció közötti izomorfizmus vagy korreláció jellemez. A kortárs biológia hasonló módon látja a kérdést: „az anatómia a test szerkezetének tudománya [...] a fiziológia a funkció tudománya. Az anatómia és a fiziológia együtt tanulmányozása több eredményt hoz” (Crouch: *Functional Human Anatomy* 1978: 9–10). Megjegyzendő, hogy Szentágothai János Funkcionális anatómiája hasonló elvekkel készült. Givón egy másik analógiát is említi: „Egy állat mozgása az izmoknak és a csontváz elemeinek (pl. a csontoknak) a szerkezetétől függ. Egy összehúzódó izom által létrehozott mozgás attól függ, hogy az izom miképp kapcsolódik ezekhez az elemekhez, és hogyan működnek együtt. Egy ilyen viszonylag ismert példában egyértelmű a szerkezet és a funkció viszonya” (Eckert & Randall: *Animal Physiology* 1978: 2–3).

Givón mind a klasszikus strukturalizmussal, mind a mai formális nyelvelmélettel vitába száll. Hiszen a strukturalizmus ellentmond a funkcionalizmus vázolt lényegének. A logikai pozitivizmus keretében Saussure fő eszméi (dogmái) a következők: önkényesség, idealizáció (ez a langue, az elvont eszményi nyelvi szerkezet és a parole, a megfigyelhető nyelvi viselkedés közötti végzetes megkülönböztetés). Ezek az eszmék egyenesen vezetnek Chomsky platonista-kartézianus elméletéhez (a homogén beszélőközösségben tételezett idealizált beszélőhöz, kompetencia és performancia megkülönböztetéséhez) (Givón 2001: 4–6). „Pedig minden, az idealizált szinkrón nyelvi struktúra kialakításához vezető funkcionális-adaptív jelenség tényleges performanciában jelentkezik. Itt sajátítjuk el a nyelvet, itt emergál és változik a nyelvtan. Itt igazítja a forma saját magát az új funkciókhoz és kiterjesztett jelentésekhez, kreatívan és a kontextusnak a pillanat megoldást kereső konstruálásában. És itt jelentkezik a bizonytalanság, a variáció, a katyvasz⁴, amely szükségszerű része az aktuális mechanizmusnak, amely formálja és újraformálja a kompetenciát” (Givón 2001: 6).

Saussure harmadik dogmája a diakrónia szegregációja a szinkroniától, amely az idealizáció kiterjesztése, amely nem tud mit kezdeni a változás eszméjével és adataival. Givón saját kifejtését többek között Chomsky *Aspects* című művéből vezeti le, amely a szintaxis és a jelentés viszonyát fatálisan bizonytalanul kezeli: egyrészt ragaszkodik az önkényesség és az autonóm szintaxis elvéhez, másrészt a szintaktikai mélyszerkezet izomorfikus a propozíciós jelentéssel. „Ettől a kripto-funkcionális hibától Chomsky később megszabadult.”

Hasonló okokból hátrítja el Givón a pusztán formális nyelvszemléletet: „A formalista nyelvészek szerint a nyelvtan önkényes, autonóm mechanizmus, amelynek legfontosabb feladata a jólformált mondatok szerkesztésének irányítása. A nyelvtan a nyelvtanról szól. Következtetés: a nyelvtan nem a kommunikációról szól. [...] A nyelvtan létezik, vannak szabályai, e szabályok fontosak, expliciten taníthatók. De a nyelvtan nem a nyelvtanról szól, a nyelvtan nem önkényes, oka van meglétének” (Givón 1993: XIX). Illetve: „A nyelvtan nem merev szabálykészlet, amelyet követni kell grammatikus mondatok létrehozása érdekében. Hanem stratégiák készlete, amelyet annak érdekében alkalmazunk, hogy koherens kommunikációt hozzunk létre” (Givón 1993: 1).

³ Mivel itt kivonatokat adok, az eredeti forrásokra hivatkozom, függetlenül attól, hogy van-e magyar fordítás. Az itteni idézetek saját fordításaim a Givón-féle változatból.

⁴ *Slop* az eredetiben.

A szabályok nem a klasszikus filozófiai kategorizáció a priori elvei szerint írhatók le. Lát-szólag lehetnek önkényesek, átláthatatlanok, ám a kommunikációs szempontból homályosnak tűnő szabály általában történeti változások során válik ilyenné (Givón 1993: 2–3). A szabályok funkciói is megváltozhatnak. Givón (1993: 4) szerint a szabályok legtöbbje rugalmas:

- a szabály hatóköre, kontextusa nincs pontosan meghatározva (inkább tipikus esetekre érvényes),
- a szabály alkalmazhatósága gyakran fokozat kérdése.

Givón fölhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a szabályok abszolutizálása nem csupán a formális elméletekre jellemző. Így Chomsky elméletében az algoritmikus, logikai szabályok, kivétel nélkül, szükséges és elégséges feltételekkel irányítják a nyelvet. Van azonban hasonló példa a nem formális elméletek köréből is. Például Paul Hopper (1987) minden esetben teljesen rugalmasnak és a beszédhelyzetben kialakítottnak, vagyis teljesen a kommunikációs kontextustól függőnek tekinteti a nyelvet. Mindketten platonisták, mert mindketten a szabályok 100%-os kivétel nélkülségét hirdetik. Givón Sapirre és Jespersenre hivatkozik, amikor a szabályok nem 100%-os voltát állítja, továbbá azt, hogy a nyelv nem gép. „A nyelvben jelen van a magas fokú szabály általi irányítottság (generativitás), de a rugalmasság, fokozatosság és változatosság szintén, az adaptivitás által motiválva” (Givón 2001: 27). Ez a funkcionális nézet határozottan a prototípuselvre épít.

Givón átértelmezi a merev önkényességelvet, az ikonicitás és az önkényesség elveit összefüggésbe hozza a nyelvelsajátítással, a szocializációval és a kommunikációs funkciók különböző nyelvi kifejezési lehetőségeivel, azaz a nyelvi potenciállal. Amennyiben ezekkel a kategóriákkal írjuk le a nyelvet, azt lehet mondani, hogy a kisgyermek pregrammatikus kódja vagy protoNyelve (e kifejezést Halliday is használja ebben az értelemben) lényegében ikonikus, míg a felnőtté válás során egyre konvencionálisabbá, önkényesebbé válik. A nyelvtan adaptív kompromisszum az önkényesség és az ikonicitás között (Givón 2001: 35).

Pregrammatikus és grammatikus szövegfeldolgozás viszonya a következő táblázatban foglalható össze (Givón 2001: 15):

3. táblázat
Grammatikus és pregrammatikus viszonyok

Tulajdonságok	Grammatikus kód	Pregrammatikus kód
szerkezeti		
a. grammatikai morfológia	bőséges	hiányzik
b. szintaktikai szerkezetek	komplex/beágyazott	egyszerű/összekapcsolt
c. szórend használata	nyelvtani (S/O)	pragmatikai (topik/komment)
d. szünetek	folyamatos	megszakított
funkcionális		
e. feldolgozási sebesség	gyors	lassú
f. mentális erőfeszítés	nélkül	nagy erőfeszítéssel
g. hibaarány	alacsonyabb	magasabb
h. kontextusfüggőség	alacsonyabb	magasabb
kognitív		
i. feldolgozási mód	automatizált	folyamodott
j. elsajátítás	késői	korai
h. fejlődés	késői	korai

A lassú, analitikus programmatikus kommunikáció erősen szókészletfüggő és tudásvezérelt. A szótár előbb jelenik meg, mint a nyelvtan, első és második nyelv elsajátításakor egyaránt.

Így lehetséges, hogy a biológiai információfeldolgozásban (analógiaként):

- „az észlelési bemenet régebbi, alacsonyabb szintű feldolgozása teljes mértékben automatizált, nagy sebességű, alacsony hibaszázalékkal, igen valószínűsíthetően előre behuzalozott, zárt viselkedési programként,
- az összetettebb, magasabb szintű, később kifejlődött képességek⁵ lassabb, tudatosabb, ellenőrzött módon működnek; ezek a magasabb szintű képességek az elsajátítás és a habituáció révén automatizálódhatnak idővel, hosszú idő, gyakorlás révén, nyitott viselkedési programként” (Givón 1993: 4).

Az emberi nyelv megtanulása általánosságban bizonytalán sok előre behuzalozott zárt neurális programtól függ. Egy egyedi nyelvtan elsajátítása viszont a másodikként jelzett tudás, az összetettebb, magasabb szintű, s nyitott viselkedési program alapján lehetséges. Ezt születés után sajátítjuk el, ismételt próba-szerencse kommunikatív interakciókban, amely az elsajátítás után már nagymértékben automatizált, behuzalozott tudássá válik, de a nyelvtan még továbbra is mutat kontextusfüggő, tudatos elemzést. „Azzal az állítással, hogy a nyelvtan nem önkényes, nem azt akarjuk mondani, hogy egy meghatározott kommunikációs funkcióknak egyetlen emberi-egyetemes nyelvtani kódolási módja van. A grammatikai diverzitás (szétkülönbözés) az egyik oka annak, hogy a nyelvtan elsajátítását, legalább részben, nyitott viselkedési programnak tekintjük. Ugyanarra a kommunikációs funkcióra korlátozott számú nyelvtani stratégiát használnak az emberi nyelvek. [...] A nyelvközi diverzitás nem határtalan és nem is szeszélyes, hanem nagymértékben korlátozott” (Givón 1993: 4). Egy funkcionális tartományra egy meghatározott nyelv által alkalmazott nyelvtani stratégia lehet különböző történeti változások eredménye. De részben lehet eredménye az adott nyelv által más funkcionális tartományokban alkalmazott stratégiáknak is. Egyes kommunikációs funkciók a jelek szerint kölcsönöznek grammatikai kódoló eszközöket szomszédos, összefüggő funkcióktól, a funkciók interakcióban vannak egymással (Givón 1993: 5).

Givón funkcionális szintaxisa erőteljesebben alapoz a kognitív pszichológiára, elmélyültebben vizsgálja a nyelvtan szerepét az emberi információfeldolgozásban. Hallidayhez hasonlóan azt állítja, hogy az emberi nyelv két fő funkciója a tudás (tapasztalat) reprezentációja és kommunikációja. Ennek megfelelően az emberi kommunikációnak két alrendszere van (Givón 2001: 7):

- a kognitív reprezentációs rendszer,
- a kommunikációs kódoló rendszer.

Az emberi kognitív reprezentációs rendszer három koncentrikusan elrendezett szintből áll, ezek:

- a konceptuális lexikon,
- a propozicionális információ,
- a multipropozicionális szöveg.⁶

A kommunikációs kódoló rendszer két elkülönülő kódoló eszközből áll, ezek:

- a periférikus szenzo-motoros kódok.
- a nyelvtani kód.

⁵ *Skills* az eredetiben.

⁶ *Discourse* az eredetiben.

A konceptuális lexikon a viszonylag időtálló, közösségi (közös), jól kódolt konceptusok tára, amely konceptusok tapasztalati univerzumunk kognitív térképét alkotják. Összetevői (Givón 2001: 8):

- a külső fizikai világ,
- a szociokulturális világ,
- a belső mentális világ.

A konceptuális lexikkal kapcsolatban elmondható, hogy a nyelvi kifejezések viszonylag állandóak, nem változnak hirtelen. A közösségbe tartozás mértéke változhat, ám a beszélők általában magától értetődőnek tekintik, hogy a nyelvi kifejezések nagyjából ugyanazt jelentik mindenkinek. A jól kódoltság szerint minden lexikailag tárolt tudásrész többé-kevésbé egyedileg, de legalábbis határozottan asszociálódik saját perceptuális kódjával. A konceptuális lexikon hálózat jellegű, főleg csomópontok és kapcsolatok hálózatából áll. Egy szócsomó más, közeli szócsomók prototipikus nyalábját aktiválja. A lexikai fogalmak inkább a tapasztalat konvencionált típusai, mint a tapasztalat egyedi példányai, vagyis generikusak. A konceptuális lexikont az állandó szemantikai emlékezetben tudjuk feldolgozni és tárolni.

A konceptusok („szavak”) propozicionális információba („tagmondat”⁷) kombinálódnak. Ezek a fogalmak, fogalmakban reprezentálódó entitások állapotok vagy események résztvevői. A propozicionális információt az epizodikus-deklaratív memóriában tudjuk feldolgozni és tárolni.

Az állapotot vagy eseményt jelölő tagmondatok az alapvetően multipropozicionális szövegben kombinálhatók, koherencia tartja őket össze. A multipropozicionális szöveget az epizodikus-deklaratív memóriában tudjuk feldolgozni és tárolni.

A periférikus szenzomotoros kódok közé tartozik a fonetika, fonológia és neurológia tartománya, mind a kódolás, mind a dekódolás szerint (Givón 2001: 11).

„A nyelvtani kód talán a legkésőbbi evolúciós többlet az emberi kommunikációban. A gyermekek ontogenetikusan sokkal hamarabb sajátítják el a lexikont és a pregrammatikus kommunikációt, mint a nyelvtant, hallás és jelzés által. A prehumán fajok természetes kommunikációjában entitások (főnevek) és események (igék) lexikai-szemantikai konceptusainak a megléte egyértelmű. Nyelvtan viszont nincsen” (Givón 2001: 11).

A nyelvtan sokkal bonyolultabb és elvontabb, mint a lexikon szenzomotoros kódjai. Az elsődleges nyelvtani jelnek⁸ a következő négy fő kódoló eszköze van (Givón 2001: 12):

- morfológia,
- intonáció: tagmondatszintű melodikus kontúrok, szó szintű hangsúly vagy tónus,
- ritmika: ritmus vagy hosszúság, szünetek,
- szavak és morfémák szekvenciális rendje.

A nyelvtani szerveződés elvontabb szintjei:

- hierarchikus konstituenciaszervezet:
morfémák szavakba szerkesztése,
szavak szerkezetekbe (frázisokba) szerkesztése,
szerkezetek mondatokba szerkesztése;
- grammatikai kategóriacímkek:
főnév, ige, melléknév,
főnévi csoport, igei csoport;

⁷ *Clause* az eredetiben.

⁸ *Grammatical signal* az eredetiben.

- hatókör- és relevanciaviszonyok:
operátor-operandus viszonyok,
főnév-módosító viszonyok,
alany és tárgy viszonyok;
- kormányzás- és ellenőrzésviszonyok:
egyeztetés,
koreferencia,
modalitás,
végesség.

Givón nyelvtanfelfogása – miképp fõntebb jeleztük – nem formálisan helyezi a mondatot a leírás középpontjába. Ezért állítja, hogy a nyelvtan egyidejûleg kódolja a propozicionális szemantikát és a szövegkoherenciát (pragmatikát) (Givón 2001: 13). A nyelvtan a tagmondatban helyezkedik el, de funkcionális hatóköre nem elsõdlegesen a propozicionális információra korlátozódik. Inkább elsõsorban a propozicionális tagmondat és szélesebb szövegkontextusa közötti koherencia-viszonyokra terjed ki.

A fõ szövegorientált nyelvtani alrendszerek, amelyek elsõdlegesen szövegpragmatikát kódolnak:

- nyelvtani szerepek (alany, közvetlen tárgy)
- határozottság és referencia
- anafora, névmások és egyeztetés
- igeidõ, aspektus, modalitás, tagadás
- intranszitiváló igealak
- topikalizáció
- fókusz és kontraszt
- relativizáció
- beszédaktusok
- tagmondat-mellérendelés és -alárendelés

A propozíciós szemantika és a szövegpragmatika közötti átfedéseket, sõt interakciót jelzi, hogy például a morfológiai esetjelölés kódol(hat)ja az ágens, páciens, datívusz, lokatívusz, instrumentális esetek propozíciószemantikai funkcióit, az alany (nominatívusz) és a közvetlen tárgy (akkuzatívusz) szövegpragmatikai funkcióit. Hasonlóképpen az igeidõ, aspektus, modalitás és tagadás egyaránt mutat propozíciószemantikai és szövegpragmatikai funkciókat.

A nyelvtipológiai adatok a nyelvi variabilitás leírási lehetõségeit szélesítik ki. Itt a következõ elvek érvényesülnek (Givón 2001: 21):

- az emberi nyelvben egynél több strukturális eszköz van ugyanannak a kommunikatív funkciónak a kifejezésére;
- a nyelvközi nyelvtani tipológiának a funkcionális tartomány független, nem strukturális meghatározásán kell alapulnia;
- a grammatikai tipológiában azok a fõ strukturális eszközök sorolandók fel, amelyekkel a különbözõ nyelvek ugyanazt a funkcionális tartományt kódolják;
- a különbözõ nyelvekben különbözõ struktúratisípusok találhatók, amelyek metatisípusokba sorolhatók.

Az ekképp összefoglalt funkcionális nyelvfelfogás természetes részét képezi a nyelvtan pragmatikai, szociolingvisztikai, általában kommunikációs összetevõje. Givón (1993: 7) a következõ változatossági dimenziókat sorolja föl:

- történelem: régebbi/elhagyott vagy újabb/kurrens használat,
- kor: idősebb vagy fiatalabb beszélő,
- közeg: írott vagy beszélt nyelv,
- képzettség: iskolázott vagy iskolázatlan beszélő,
- formalitás: formális vagy informális stílus,
- társadalmi osztály: magas státusú vagy alacsony státusú beszélők,
- etnicitás: többségi vagy kisebbségi szubkultúrák,
- földrajz: regionális, urbánus vagy falusi dialektusok,
- anyanyelvi tudás: anyanyelvi vagy nem anyanyelvi tudás,
- egyén: egyén vagy család.

A dimenziók nem függetlenek egymástól, megjósolható tendenciákat mutatnak.

5. A funkcionális nyelvtan a leíró gyakorlatban

Mint följebb szó volt róla, a funkcionális kategóriák nem a priori zárt kategóriák, hanem több szinten is műveleti módon működő és szerepet betöltő nyelvi egységek funkcionálásainak prototípuselvű csoportosulásai. Ezért taxonómiájukat egyszerűen nem lehet megadni, inkább bizonyos nyelven belüli disztinktív funkciókat lehet megnevezni, amelyeknek különböző nyelvi kifejezéseik lehetségesek (ilyen például a határozottság, a modalitás, a szemantikai szerepek, a topik, az idő) vagy tipikus nyelvi kifejezéseket lehet megnevezni, amelyek különböző mondat- és szövegközegbeli nyelvi funkciókat képesek betölteni (ilyen például a főnév, annak különböző szerkezetes megvalósulásai, a névelő).

A leíró gyakorlatot jól tükrözi a két itt tárgyalt irányzat összefoglaló monográfiájának a felépítése.

Halliday (1994) a bevezető fejezetek után (erről fõntebb esett szó) az általa vázolt nyelvtannak megfelelően halad előre, monográfiájában egyértelműen az angol nyelvre összpontosítva, de általános nyelvészeti érvényű mintákkal. A tagmondat mint üzenet kifejtésében elsõsorban a téma-réma szerkezetet tárgyalja, azon belül is a téma különböző megvalósulási lehetõségeit, az egyszerűtõl az összetett tagmondatméretûig.

A tagmondat mint csere fejezet fõ témája a mód, amelyet a dialógusból vezet le. A tagmondat mint reprezentáció fejezet az elemi esemény bemutatásának három fõ összetevõjét, a folyamatot, a résztvevõket és a körülményeket elemzi. A monográfia ezután a tagmondaton belüli csoportokat írja le, sorrendben a fõnévi, az igei, a határozói, a prepozíciós csoportokat. A tagmondatok összetett mondatokká való összekapcsolódásának leírása a következõ kategóriákkal történik: a kölcsönös függõség fajtái (parataxis és hipotaxis), a kitágítás három fajtája (kidolgozás, kiterjesztés és fokozás), valamint az idézés típusai. Külön fejezetet kap a tagmondattal összefüggésben az intonáció és a ritmus, a kohézió és a diskurzus, továbbá a metaforizálás, a grammatikai, ideációs és személyközi tartományban egyaránt.

Givón (2001) szintén saját elméleti tételeinek megfelelően építi fõl nyelvtanát. Az elméleti bevezetés után a lexikon és a morfológia tárgyalása következik (fõnevek, igék, melléknevek, határozók, kisebb szófaji csoportok). A következõ fejezetek: egyszerű igei tagmondatok és argumentumszerkezet, nyelvtani viszonyok és esetjelölés, szórend, igeidõ, aspektus és modalitás, tagadás, referenciális koherencia, a fõnévi csoport, igei komplementek (eseményintegrálás, műveltetés), intranszitiváló igealak (visszaható, szenvedõ), vonatkozó tagmondatok, kontrasztív fókuszos szerkezetek, jelölt topikszerkezetek, nem kijelentõ beszédaktusok, tagmondaton belüli koherencia.

6. A funkcionális nyelvtan az anyanyelvi oktatásban

Az anyanyelvi oktatásra nyilvánvalóan alapvető hatással van a választott nyelvelméleti háttér. A nyelvtudományban évtizedek óta több jellegzetes nyelvelméleti irány él egymással párhuzamosan. Ezért az oktatásban többféle irány is érvényesülhet. A funkcionális nyelvészet és az anyanyelvi oktatás viszonyát röviden a következőkben lehet vázolni.

A módszertani kiindulópont az, hogy az anyanyelvi órán a nyelvüket beszélő, tehát azt (valamilyen nyelvváltozatban és műveltségi szinten) tudó diákokkal foglalkozik a magyartanár. Nyilvánvaló a főntebb bemutatott funkcionális nyelvtanok alapján, hogy a nyelvet nem egyszerűen kész eszközrendszerként használjuk, amikor beszélünk, hanem a rendelkezésre álló lehetőségeket kreatívan alkalmazzuk (valamilyen mértékig még a legbegyakorlottabb helyzetben is), részlegesen újralkotjuk. A nyelvi kreativitás problémamegoldó tevékenységet jelent: egy adott helyzetben a körülményeknek megfelelő nyelvi viselkedésnek s a szintén a helyzethez illő referenciális (vonatkozó) és reprezentációs (jelentő, leíró) nyelvi formák (vagyis a szövegbe illesztett nyelvi kifejezések) jellegének a kiválasztása, illetve létrehozása konstruktív erőfeszítést kíván, amely a gyakorlati tudásra épülő mindennapi tevékenységek természetes összetevője. Hozzá tartozik mindehhez az anyanyelv elsajátításának néhány fontos jellemzője:

- a gyermek az anyanyelvét, annak változatait fokozatosan ismeri meg, a világról való ismereteinek megszerzése, a szocializáció részeként;
- az anyanyelv elsajátítása a világ megismeréséhez hasonló absztrakciós, sematizációs és kategorizációs elméleti műveleteket föltelez, melyek sokféleségében az adott közösség és kultúra irányít, de nem kizárólagosan;
- a anyanyelv-elsajátítás során megismert nyelvi egységek nagy gyakoriság és sűrű közösségi megerősítés révén könnyen aktiválható séma jellegű tudássá válnak, amelyeknek bevésettsége és ezáltal változtathatatlansága igen nagyfokú lehet, tehát mintákként működhetnek, amely mintáknak szerkezeti, jelentésbeli, viselkedési, helyzeti kötöttségeik vannak;
- az anyanyelv elsajátítása nem fejeződik be azzal, hogy a gyermek „megtanul beszélni”, azaz megszerzi alapvető gyakorlati anyanyelvi tudását, hiszen bonyolult, összetett, elvont tartalmak nyelvi leképezésére különböző jelentésszerkezetekben, hosszabb-rövidebb szövegekben csak jóval később, részben tudatos képzés révén válik képessé.

A funkcionális alapú nyelvmagyarázatban a nyelvi rendszer (a hagyományos értelemben vett nyelvtan) a középponti összetevő, de nem az egyedüli. A nyelvi rendszerhez tartozik az anyagi rész (a hangzó/akusztikus vagy látható/grafikus rész), a formai rész (a nyelvtan és a szókészlet a maga szerkezeti jellemzőivel), valamint a jelentés. A nyelv mint tudás a konceptualizáció és a nyelvi egységek funkcionalitása közötti egyetemes és nyelv/kultúra specifikus összefüggésekre összpontosít (tehát a nyelvi egységek által végrehajtott kategorizációk nyelvi összefüggéseire, például a jelentéshálózatok, a metaforikus rendszerek jellemzőire); a nyelv mint viselkedés a nyelvi cselekvések jellemzőire, a szociolingvisztikai, antropológiai összetevőkre; a nyelv mint művészet pedig az irodalom és általában a nyelvi alkotóképesség ismérveire. A négy szempont folyamatosan érvényesül minden nyelvi jelenség tárgyalásakor.

Az ekképp kialakított nyelvelméleti és tankönyvi kidolgozást végső soron egy lényegi kérdés irányítja: honnan lehet a diákot megközelíteni? A válasz: onnan, ahol ők tudnak valamit a nyelvről, szorosabban az anyanyelvről. Ennek érvényesítéséhez szükséges

- dialógusviszony kialakítása a diák, saját nyelvi tudása és a tudomány által leírt nyelvértelemezés között;

- az életkori sajátosságok figyelembevétele, amely fokozatos bevezetést enged meg az elvontabb témák kifejtésébe;
- a diák, környezete és a tanár nyelvészociológiai viszonyainak megfelelő mértékű tudatosítása.

A diákban az anyanyelvoktatás során erősíteni szükséges azt a meglévő érzést, sejtést, hogy anyanyelve egyrészt a világ megismerésében megkerülhetetlen, másrészt önmaga meghatározásában, a(z általa ismert) világhoz való viszonyának kialakításában is nélkülözhetetlen, vagyis részben anyanyelve által lesz azzá, ami, aki. Ezért meg kell tanulnia, hogy

- nyelvi képessége egyetemes;
- nyelvi képességének megvalósulása gyakorlati, de valamilyen mértékig tudatosítható és alakítható, meghatározott kultúra(k)hoz és közösség(ek)hez kapcsolódik;
- a nyelvi képesség kifejlődésére hat a tapasztalat, a szocioregionális eredet és a szocializáció, a megismert kifejezésformák változatossága, begyakorlottságuk, feldolgozottságuk és közösségi elfogadottságuk foka, sőt az elvont, bonyolult tartalmak nyelvi kifejezésének képességét többnyire tanulás révén lehet elsajátítani.

Ezért különösen fontos, hogy főképp középiskolai tanulmányai végére a diák tagolt képet kapjon a nyelvről és anyanyelvről. Hiszen így

- jobban képes lesz önmagát megtalálni anyanyelvéhez és nyelvközösségéhez való viszonyában;
- jobban tud összehasonlításokat végezni más nyelvváltozatokkal, nyelvekkel és kultúrákkal, amely összehasonlítások nélkülözhetetlenek az önazonosság kijelölésében, a saját nyelv értelmezésében és annak megismerésében, hogy milyen nyelvi világban él a diák (ehhez alkalmas az idegennyelv-tanulás, különös tekintettel az Európai Unió tagságra).

SZAKIRODALOM

- Biber, Douglas–Johansson, Stig–Leech, Geoffrey N.–Conrad, Susan–Finegan, Edward 1999. *The Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Logman.
- Biber, Douglas–Finegan, Edward (eds.) 1994. *Sociolinguistic Perspectives on Register*. Oxford: Oxford University Press.
- Deme László 1971. Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dik, Simon C. 1981. *Functional grammar*. Dordrecht: Foris Publications.
- Dik, Simon C. 1989. *The theory of functional grammar*. Dordrecht: Foris Publications.
- Dressler, Wolfgang U. 1995. Form and Function in Language. In: Millar, Sharon–Mey, Jacob L. (eds.): *Proceedings of the First Rasmus Rask Colloquium*. Odense: Odense University Press. 11–36.
- Elekfi László 1986. Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése. Különös tekintettel az aktuális mondattagolásra. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Givón, Talmy 1979. *On Understanding Grammar*. New York: Academic Press,
- Givón, Talmy 1983. Topic Continuity in Discourse: The Functional Domain of Switch-Reference. In: I. Heiman, P. Munro (eds): *Switch-Reference and Universal Grammar*. Amsterdam: John Benjamins. 51–82.
- Givón, Talmy 1984. *Syntax. A Functional-Typological Introduction*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. Vol. I. 1984. Vol. II. 1990.
- Givón, Talmy 1989. *Mind, Code and Context. Essays in Pragmatics*. Hillsdale., NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Givón, Talmy 1993. *English Grammar. A Functional-Based Introduction*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

- Givón, Talmy 1995. *Functionalism and Grammar*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Givón, Talmy 1995. Coherence in text vs. coherence in mind. In: M. A. Gernsbacher, T. Givón (eds): *Coherence in Spontaneous Text*. John Benjamins. Amsterdam, Philadelphia. 59–115.
- Givón, Talmy 1997. Introduction. In: T. Givón (ed.): *Grammatical Relations. A Functionalist Perspective*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 1–84.
- Givón, Talmy 2001. *Syntax. A Functional-Typological Introduction*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Givón, Talmy (ed.) 1979. *Syntax and Semantics. Vol. 12. Discourse and Syntax*. New York: Academic Press.
- Givón, Talmy (ed.) 1983. *Topic Continuity in Discourse. A Quantitative cross-Language Study*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Givón, Talmy (ed.) 1997. *Grammatical Relations. A Functionalist Perspective*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Hadrovics László 1969. *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Halliday, M. A. K. 1968. The Users and Uses of Language. In: J. Fishman (ed.): *Readings in the Sociology of Language*. The Hague: Mouton. 139–69.
- Halliday, M. A. K. 1970. Language Structure and Language Function. In: J. Lyons (ed.): *New Horizons in Linguistics*. Penguin Books. London. 140–65.
- Halliday, M. A. K. 1978. Language as a Social Semiotic. The Social Interpretation of Language and Meaning. London, Baltimore: University Park Press.
- Halliday, M. A. K. 1989. *Spoken and Written Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Halliday, M. A. K. 1994². *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K. 1996. On Grammar and Grammaticals. In: R. Hasan, C. Cloran, D. Butt (eds.): *Functional Descriptions. Theory in Practice*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 1–38.
- Halliday, M. A. K.–Hasan, Ruqaiya 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, M. A. K.–Hasan, Ruqaiya 1989. *Language, Context and Text. Aspects of a Social-Semiotic Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Halliday, M. A. K.–Matthiessen, Christian M.I.M. 1999. *Construing Experience Through Meaning. A Language-based Approach to Cognition*. London: Continuum.
- Hopper, Paul 1987. *Emergent Grammar*. Berkeley: Berkeley Linguistic Society.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 1992. *Strukturális magyar nyelvtan. 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai.
- É. Kiss Katalin 1983. *A magyar mondat szerkezet generatív leírása*. Budapest: Akadémiai.
- É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter 1998. *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris.
- Ladányi Mária 2003. A grammatikalizáció kutatása és a modern nyelvelméletek. (Elhangzott a Budapesti Uráli Műhely c. nemzetközi konferencia meghívott nyitóelőadásaként.) <http://geocities.com/ladanyimaria>
- Milroy, James–Milroy, Lesley 1985. Authority in language. Investigating language prescription and standardization. London: Routledge & Kegan Paul.

Tolcsvai Nagy Gábor

SUMMARY

Tolcsvai Nagy, Gábor

Functional grammar: theory and practice

The article is a *Forschungsbericht*, an overview of functional linguistics. The reader's attention is directed towards two highly elaborated and widely known schools of functional linguistics. One is the systemic-functional grammar of M. A. K. Halliday, the other one is the functional-typological grammar of Talmy Givón. The paper concentrates on the basic ideas and methods, and also on the structuring of grammar, for a better understanding of these linguistic theories and descriptive methodologies, in Hungarian linguistics.